

Irina Bikkułowa

(Państwowy Uniwersytet, Brikańsk)

Przełom wieku XIX i XX – „srebrny wiek” kultury rosyjskiej

*I obłąkana życia miłość,
Nienawiść, miłość do ojczyzny...
A czarna krew tętniąca w żyłach
Wróży nam bliskie już przemiany,
Łamiące wszystkie mury granic,
Niespotykane, niesłychane,
Potężne bunty i powstania...*

Aleksander Błok, poemat *Odwet*¹

Rosja, która na przestrzeni wielu stuleci niepohamowanie rozszerzała swoje granice, osiągnęła u progu XX wieku gigantyczne rozmiary. Dziś bez cienia wątpliwości można określić imperium rosyjskie początku minionego stulecia mianem supermocarstwa.

Dynamika wzrostu populacji ludności w Rosji była wyjątkowo wysoka; w ciągu dwustu lat ogólna liczba ludności wzrosła bez mała dziesięciokrotnie (w stosunku do 14 milionów w czasach panowania Piotra I), przy czym kapitalne znaczenie miał przyrost naturalny rdzennych mieszkańców kraju, a nie przyłączanie nowych terytoriów. W tym aspekcie imperium rosyjskie plasowało się na jednym z pierwszych miejsc na świecie, ustępując tylko Stanom Zjednoczonym.

U progu wieku XX w Rosji gwałtownie rozrastają się miasta i zwiększa populacja ludności miejskiej. W kraju obserwuje się potężny wzrost gospodarczy. W wydobywaniu ropy naftowej Rosja zajmuje podówczas pierwsze miejsce na świecie i wstępuje w XX wiek, mając drugą pod względem długości (po USA) sieć kolei żela-

¹ A. Błok, *Odwet*, przeł. A. Galis, Warszawa 1989, s. 20. Tam, gdzie nie zostało to zaznaczone, przekłady tytułów oraz fragmentów utworów literackich pochodzą od tłumacza niniejszego tekstu.

znych. Rząd rosyjski zdaje sobie sprawę z konieczności rozwoju przemysłu ciężkiego i transportu – gorączkowo budowane są koleje, banki, nowe kolosalne przedsiębiorstwa i pierwsze sklepy Jelisiejewa i Filippowa – prototypy dzisiejszych supermarketów. Rosyjskie kupiectwo wysyła swe dzieci na naukę za granicę; w niczym nie przypomina już ono sennych postaci ze sztuk rosyjskiego dramaturga, Aleksandra Ostrowskiego.

Światowa elita naukowa w początkach XX wieku doceniła zasługi rosyjskich kolegów, w szczególności w dziedzinie nauk przyrodniczych i techniki. W Rosji nastąpiła epoka wielkich odkryć i znaczących prac rosyjskich uczonych (Dymitr Mendelejew, Iwan Pawłow, Iłja Miecznikow, Iwan Sieczenow, Aleksander Butlerow, Mikołaj Żukowski, Konstanty Ciołkowski, Klimient Timiriaziew, Aleksander Popow, Władimir Biechtieriew i inni).

Imperium rosyjskie na przełomie XIX i XX wieku było monarchią absolutną. Nieograniczona władza rosyjskiego imperatora opierała się na całym systemie urzędów, który na przestrzeni XVIII i XIX stulecia stopniowo się formował, podlegał uporządkowaniom i konsekwentnej regulacji.

Od czasów carycy Katarzyny Wielkiej Rosja słynęła z przepychu swojego imperatorskiego dworu. Świeckie życie Petersburga, życie rosyjskiej arystokracji, rozkoszne bale carskie w Pałacu Zimowym były tematami plotek i pogłosek w całej Europie. Na rosyjskich wieczorkach obecni byli często ministrowie i ambasadorowie różnych państw, na świeckie rauty specjalnie przyjeżdżali przedstawiciele zagranicznych dynastii królewskich.

Przełom wieku XIX i XX był okresem burzliwych poszukiwań twórczych rosyjskiej inteligencji i nową, ważną kartą w historii kultury rosyjskiej. W terminologii historii literatury rosyjskiej zapisał się on jako „srebrny wiek”. Krótki, ale wyrazisty i samodzielny ekscepcyjny czas, obejmujący okres od lat 90. XIX wieku do roku 1917, zasługuje na miano rosyjskiego renesansu.

Wprowadzenie do obiegu określenia „renesans kulturowy” zaproponował Mikołaj Bierdiajew. Wybitny filozof rosyjski, snując rozmyślenia o przełomie dwóch wieków, pisał o niebywałym wręcz wzroście twórczym w Rosji, o uniwersalnej wielowymiarowości i artystycznej pełni okresu srebrnego wieku.

Wydaje się, iż w pojęciu „srebrny wiek” zawiera się przejrzysta indykacja pewnej „wtórności” względem klasycznego „złotego wieku” kultury rosyjskiej, jednakże nie miało ono pierwotnie żadnego pejoratywnego nacechowania czy też zaniżonej oceny, a tym bardziej nie posiada ich obecnie. Oczywiście oba „kruszcze” są porównywalne, a nawet pozostają ze sobą w stanie rywalizacji. Wieczny, nie gasnący wiek XIX był złotym wiekiem klasyki rosyjskiej, zaś wiek srebrny to odmienny, „inny” typ „szlachetnego metalu”; nowy system wartości w doskonałej „konkurencji” z klasyczną „złotą” epoką.

W kulturze rosyjskiej srebrnego wieku zaszła złożona weryfikacja tematów i gatunków. Nowe tendencje dało się zaobserwować w literaturze i malarstwie, teatrze i architekturze, filozofii i muzyce. Inaczej zaczęły brzmieć kwestie sztuki, dyktaty życia i śmierci, problemy wojny i pokoju. Eksperymentalne poszukiwania form awangardy rosyjskiej srebrnego wieku można dziś zasługuje nazwać samo-

rodnymi, czysto rosyjskimi, choć i z uwzględnieniem nowych prądów kultury europejskiej.

Srebrny wiek nazwać można nowatorskim, albowiem nastąpiła w nim jakościowa przemiana kultury, rewolucja umysłowa, nastąpiła nowa epoka. Epokę srebrnego wieku nazywa się wyrafinowaną i sprzeczną, okresem, który wstrząsnął świadomością, a jednocześnie był alogiczny; paradoksalnie i po prostu – „inny”.

Doskonałą ilustracją może tu posłużyć przykład *Wiśniowego sadu* Antoniego Czechowa z roku 1904. Subtelni, wykształceni bohaterowie-szlachcice są w tym dramacie „uchodzącą naturą”. Unikają podejmowania tematów o ratunku nie tylko posiadłości, ale i własnego życia. Ich decyzje są niekonkretne, w gruncie rzeczy pochodzą ze sfery absurdu: wszystko będzie dobrze, a nuż Ania wyjdzie za mąż za bogacza, a babcia z Jarosławia przyśle pieniądze. Za co więc ich obwiniać? Przecież przez wieki właśnie tak żyli. Pieniądze były zawsze i wydaje się, że znowu się pojawią. Próżniacze życie odchodzi jednak w niebyt. W sztuce, podobnie jak w życiu, zwycięstwo odniesie człowiek interesu, nowy „drapieżca” – Łopachin. Czy będzie myślał o szlacheckich gniazdach? Czechow wymownie ujął ton nowych czasów – z wiśniowego sadu dobiega łoskot toporów, a geszefciarz Łopachin myśli o korzystnej sprzedaży rozparcelowanego sadu.

W pochodzącej z tego samego okresu sztuce *Letnicy* Maksym Gorki dokonuje podsumowania „radosnego” życia szlacheckiego: „Przyjdą... inni... ludzie i zmiotą nas z ziemi, niczym śmiecie...”². Nowy XX wiek zmiecie stopniowo i posiadłości szlacheckie, i pola chłopskie. „Cała Rosja jest naszym sadem”³, w którym głos samotnego, zapomnianego człowieka – ostatniego z gniazda ziemiańskiego domu – ginie wśród stuku topora.

Srebrny wiek to epoka „kultu twórczości”. Wybitne osiągnięcia w zakresie rosyjskiej kultury są realizacją oryginalnych, unoszących się w powietrzu idei. Autorzy jednoczyli się pod hasłem odrzucania „wszelkiego zacofania, tego, co ustalone, obumarłego”⁴ i zwracali do czytelnika lub widza wprost. Odmienne pojmowana była swoboda twórcza, artystyczna indywidualność, nabierały nowego sensu style, maniery, kanony tematyczne. W Rosji nastały czasy chóru geniuszy, burzycieli spokoju, autorów nowej dramaturgii życia.

Na przełomie dwóch wieków zmieniła się ludzka percepcja rzeczywistości, w szczególności wśród twórców – ludzi z wyostrożonym zmysłem czucia „wiatru przemian”. Jednostkami twórczymi targały ambiwalentne uczucia. Z jednej strony było to poczucie głębokiego wyczerpania poprzedniej epoki kulturowej. Echa jednego z kluczowych słów tych czasów, „kryzys”, odnaleźć można nawet w samych tytułach utworów: *Bezdroże* i *Na zakręcie* Wikientija Wieriesajewa; *Na ostatniej granicy* Michała Arcybaszewa; *Zmierzch starego wieku* Aleksandra Amfiteatrowa. Odczuwało się apokaliptyczne nastroje znużenia, neurastenii, beznadziejności, uczucia

² M. Gorki, *Letnicy*, [w] *Dzieła zebrane w ośmiu tomach*, tom 8, Moskwa 1990, s. 197.

³ A. Czechow, *Wiśniowy sad*, [w] *Dzieła zebrane w dwunastu tomach*, tom 10, Moskwa 1985, s. 334.

⁴ A. Benois, *Wystawa „współczesnego malarstwa rosyjskiego”*, „Riecz”, 2 grudnia 1916, s. 2.

„śmierci czasu”⁵. Z drugiej strony epoka pojmowana była jako przejściowa, jako przecucie doniosłych znaków i przyszłych rewolucyjnych zmian.

Na świat przyszedłem ten, by widzieć Słońce,
Lecz jeśli dzień już zgaśł –
Zaśpiewać chcę... Zaśpiewać chcę o Słońcu
W mej śmierci czas!⁶

przemawiał do świata w imieniu pierwszego pokolenia rosyjskich symbolistów Konstanty Balmont.

Dwoistość świadomości określała nową kulturę – połączenie rzeczy względem siebie nieprzystawalnych: „kara” i „zbawienie” równocześnie, „kryzys” i „odrodzenie”, absolutne *novum* na gruncie doskonale użyżnionym przez „stare”. Zaszło unikalne „nałożenie się” tradycji odchodzącego „złotego wieku” rosyjskiej klasyki i nowych kierunków artystycznych. Harmonia przeciwieństw, paradoksalne zestawienie jakości wzajemnie się wykluczających zrodziły wybitne indywidualności twórcze przełomu wieków. W tym właśnie tkwi fenomen kultury srebrnego wieku.

W „pstrokacizmie sprzeczności”⁷ czasu (M. Gorki) niemożliwością staje się wydzielenie centralnego kierunku, najwybitniejszego przedstawiciela, najznakomitszego utworu. Z pełną świadomością można ferować sąd o oryginalnym rozkwicie nowatorskich eksperymentów w literaturze, malarstwie, muzyce, teatrze. Przełom wieków w jednej chwili odrzucił realizm jako kierunek kultury rosyjskiej. W stworzeniu modernizmu, symbolizmu, teatru umownego, kubizmu, a także innych nierealistycznych kierunków odbiła się jakaś anarchiczna istota nowego wieku, pewna „estetyczna rozbieżność epoki”⁸ (S. Makowski). Nie wolno jednak zapominać, iż nowatorskie „święto sztuki”, po klasykach realizmu, rozumiałych artystach-pierodwiznikach, harmonijnych kompozytorach „Potężnej Gromadki” i spektaklach Teatru Akademickiego⁹, nie było od razu przyjęte i zaakceptowane. Nie tylko zwykli ludzie, ale i część wykształconej inteligencji nie przyjmowała zachodzących przemian i wyrażała względem nich swoje oburzenie.

Jeden z czytelników ówczesnej liryki zaproponował wręczenie komuś (w tym i samemu autorowi) 100 rubli za przetłumaczenie *Wierszy o pięknej damie* Aleksandra Błoka na ogólnie zrozumiały język. Arkady Awierczenko z rozbawieniem pisał o wystawie nowego malarstwa, gdzie publika gubi się w domysłach, z którego boku powinno się oglądać dziwne obrazy w formie sześcianu; proponowano, by futurystami zajęli się w pierwszej kolejności psychiatrzy, tancerz baletowy Wacław Niżyński, ze swą niezwykłą techniką i fatalnymi namiętnościami, wydawał się pu-

⁵ M. Epsztejn, *Debut de siecle albo Od po do proto – Manifest nowych czasów*, „Znamia” 2001, nr 5, s. 180.

⁶ K. Balmont, *Wiersze*, Moskwa 1990, s. 84.

⁷ *Archiwum A. M. Gorkiego*, Moskwa 1966, tom 2, s. 236.

⁸ S. Makowski, *Sylwetki malarzy rosyjskich*, Moskwa 1999, s. 48.

⁹ Chodzi o Moskiewski Artystyczny Teatr Akademicki (MCHaT), obecnie imienia Maksyma Gorkiego.

blicie istotą nie z tego świata. Ale „gdzie, kiedy, i który to z wielkich wybierał co łatwiejsze, co bardziej wydeptane szlaki?”¹⁰ (W. Majakowski).

Dziś nazwiska twórców rosyjskiego srebrnego wieku: Błoka i Diagilewa, Rericha i Majakowskiego, Szalapina i Wróbla, Strawińskiego i Gumilowa, Benois i Rachmaninowa, Bunina i Kandinsky’ego, Achmatowej i Stanisławskiego, Cwietajewej i Meyerholda wymawiane są niemal z pietystycznym uwielbieniem. We współczesnych badaniach rosyjskiej kultury przełomu XIX i XX wieku przewijają się słowa: „fenomen”, „szczyt”, „początek”, „twórca”, „nowe słowo” i temu podobne. Wątpliwym pozostaje fakt, by znalazł się obecnie ktoś, kto przeczyłby результатам poszukiwań twórczych rosyjskiej kultury srebrnego wieku; odmówić im prawa do istnienia już nie można.

Srebrny wiek jest dumą Rosji, *ars longa, vita brevis*. W poemacie *Odwet* Aleksander Błok „przewidział” „niespotykane, niesłychane, potężne bunty i powstania [...]”¹¹. Kroki historii staną się ciężkie i bezlitosne. Zbyt jaskrawa kometa zawsze się wypala. Przewrót października stanie się punktem odniesienia względem wielkiego przełomu w życiu Rosji. Rewolucja 1917 roku we wspomnieniach naocznych świadków postrzegana jest jako wydarzenie końca świata – Apokalipsa. Historia kultury srebrnego wieku została gwałtownie przzerwana, zaczął się inny wymiar czasu, przestrzeni, wiary i duszy ludzkiej. Kolosalna, destrukcyjna siła zmiotła srebrny wiek. Czarna kotara z tempery Aleksandra Gołowina *Grób komandora* opuści się w 1917 roku w Rosji także na kulturę srebrnego wieku.

Przekład z języka rosyjskiego Marcin Cybulski

¹⁰ W. Majakowski, *Sergiuszowi Jesieninowi*, [w] tegoż, *Poezje*, przekład zbiorowy pod red. M. Jastruna, Warszawa 1957, s. 375.

¹¹ A. Błok, dz. cyt., s. 20.

Summary

Turn of the nineteenth and twentieth centuries – “silver age” of Russian culture

An article presents the period in Russian history and culture called “the silver age” (the last ten years of the nineteenth century and the beginning of the twentieth century). In spite of the fact that this period lasted for a short time, it left important mark on the final period of intellectual Tsar’s Russia and distinguished itself with outstanding cultural pieces of art of world format. Apocalyptic elements which, in principle, run through all fields of art, premonition of near end of this cultural formation were to find its reflection in the near future: Bolshevik revolution of 1917 paralysed cultural life of the empire for a long period of time, terminating short but very promising period in scientific and literary life of Russia.

